

GEVHERÂYİN

(گوهر آیین)

Sa'düddevle Gevherâyîn
(ö. 493/1100)**Büyük Selçuklular'ın
Bağdat şahnesi.**

Türk asıllı gulâm emîrlerdendir. Hûzistanlı bir kadının gulâmı iken Büveyhîler'den Irak hâkimi Ebû Kâfîcâr tarafından satın alınmış, onun ölümünün ardından oğlu el-Melikü'r-Rahîm Hüsrev Fîrûz'un hizmetine girmiştir. 447'de (1055) Bağdat'a gelen Tuğrul Bey'in el-Melikü'r-Rahîm'i hapsedmesi üzerine efendisiyle birlikte kalmayı tercih etmiştir. Efendisi 450'de (1058) ölünce Alparslan'ın hizmetine girdi. Malazgirt Savaşı'nda Sultan Alparslan'ın maiyetinde yer aldı. Daha sonra Ay Tegin es-Süleymânî azledilince Bağdat şahneliğine tayin edildi (464/1072). 465'te (1072) Alparslan'ın Mâverâünnehir seferine katıldı. Bu sırada sultana suikast düzenleyen Barzem Kalesi kumandanı Yûsuf Hârizmî'yi engellemeye çalışırken yaralandı. Daha sonra taht için harekete geçen Kirman Meliki Kavurd Bey'e karşı Melikşah'ın yanında bulundu ve bir rivayete göre Rey yakınlarındaki savaşta ele geçirilen Kavurd'un idamına nezaret etti. Halife Kâim-Biemrillâh'ın Sultan Melikşah'ın saltanatını tasdik etmek için düzenlediği kabul merasimine katıldı; halifenin verdiği sancak ve menşuru Melikşah'a arz etmek üzere teslim aldı (Safer 466 / Ekim 1073). Ardından Vâsıt şehri de iktâlarına katılarak şahnelik görevini sürdürmek için Bağdat'a gönderildi (468/1075-76). Sultan Melikşah tarafından Ahsâ ve Bahreyn Karmatîleri üzerine Emîr Kîçkine kumandasında yapılacak seferin düzenlenmesiyle görevlendirildi.

Selçuklular, Abbâsîler'e karşı uyguladıkları baskıyı genelde o sırada hilâfet vezirliği görevinde bulunan Fahrüddevle İbn Cehîr üzerinden yürütmekteydi. Gevherâyîn, 471'de (1078) İbn Cehîr'in azledilmesini istemek için Sultan Melikşah'ın ordugâhından Bağdat'a döndü, bu amaçla halifeye karşı güç kullanıp ultiatom vermekten çekinmedi. Hatta sultanın izniyle sadece hükümdar ve meliklere mahsus bir uygulamayı yürürlüğe koydu ve kâpısında günde üç veya beş defa nevbet çaldırmaya başladı. Ancak Fahrüddevle İbn Cehîr'in oğlu Amîdûddevle, Nizâmülmülk'ün yanına gidip ailesinin vezirlik makamında kalmasını sağladı. Bu sebeple Selçuklu veziriyle arası bozulan

Gevherâyîn, Emîr Humâr Tegin ile birlikte ona karşı harekete geçti ve Melikşah'a teslim ederek Nizâmülmülk'ün adamlarından Basra mültezimi İbn Allân'ın öldürülmesini sağladı.

Fahrüddevle İbn Cehîr'in emrinde birçok Selçuklu kumandanının bulunduğu Diyarbekir seferine Gevherâyîn de emrindeki kuvvetlerle İrâk-ı Acem bölgesi kumandanı sıfatıyla katıldı. Uzun süren Diyarbekir kuşatması esnasında Hısnıkeyfâ'yı ele geçirip şehri kendisine üs edindi. Ardından Fahrüddevle ile birlikte Meyyâfârikin önelerine geldi ve bu şehrin zaptından sonra Bağdat'a döndü (478/1085). Sultan Melikşah'ın Kuzey Suriye seferinin ardından Bağdat'a gelişi sırasında onu karşılayanlar arasında Gevherâyîn de bulunuyordu. Burada sultanın kızı Mâh-Melek Hatun ile Halife Muktedî-Biemrillâh'ın evlenmesi kararlaştırılmıştı. Sultan kızını, eşi Terken Hatun'u ve çeyizi almak üzere Gevherâyîn'i Emîr Bozan ile birlikte İsfahan'a gönderdi.

Şahnelik görevine rağmen Bağdat'ta sürekli kalmadığı anlaşılan Gevherâyîn, Sultan Melikşah'ın 482 (1089) yılındaki Mâverâünnehir seferine de katıldı. Onun yokluğu sırasında Abbâsî Veziri Ebû Şücâ'er-Rûzrâverî şehirdeki gayri müslimlere şiddetli baskı uyguladı. Gevherâyîn, Bağdat'a döndüğünde gayri müslimlerin şikâyetlerini ve vezirin Semerkant'ın ele geçirilmesiyle ilgili olumsuz sözlerini duyunca İsfahan'a gidip vezirin azlını ve yerine Amîdûddevle İbn Cehîr'in tayinini sağladı (484/1091). Halife Muktedî-Biemrillâh'ın sultanın kızı Mâh-Melek Hatun'a karşı kötü davranması yüzünden Selçuklular'la Abbâsîler arasında gerginleşen ilişkiler üzerine sultan 485'te (1092) yeniden Bağdat'a geldi. Torunu Ebû'l-Fazl Ca'fer'i veliht tayin etmeyen halifenin Bağdat'tan ayrılmasını istedi, Gevherâyîn'i de Yemen ve Hicaz'ın fethiyle görevlendirdi. Ancak Gevherâyîn sultanla halife arasındaki gerilim dolayısıyla sultanın yanından ayrılmadı ve yerine Emîr Türşek'i nâib olarak gönderdi.

Gevherâyîn, Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan taht mücadelelerinde önce Suriye-Filistin Selçuklu Meliki Tutuş'un safında yer aldı ve onun adına Bağdat'ta hutbe okutmaya çalıştı. Fakat başarısızlıkla sonuçlanan bu girişimin ardından Sultan Melikşah'ın oğlu Berkyaruk ile arası açılan Gevherâyîn görevinden azledildi (486/1093), yerine Yelberd tayin edildi. Bu olaydan sonra Gevherâyîn'in durumu ciddi ölçüde zayıfladı ve adamları dağıldı. Öte yandan Sultan Melikşah'ın diğer oğlu Muhammed

Tapar'ın taht için harekete geçmesi üzerine Gevherâyîn, Kürboğa ve Çökürmüş gibi emîrlerle birlikte Kum şehrinde ona katıldı ve ardından şahnelik göreviyle Bağdat'a dönerek Muhammed Tapar adına hutbe okuttu (17 Zilhicce 492 / 4 Kasım 1099). Ancak Muhammed Tapar'dan yeterli destek alamayınca çok geçmeden Kürboğa'nın tavsiyesiyle Berkyaruk'un saflarına katıldı ve Hemedan yakınlarındaki Sefîrûd'da (Kızılözen) Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında yapılan ilk savaşta hayatını kaybetti (4 Receb 493 / 15 Mayıs 1100). Naaşı Bağdat'a götürülerek şehrin doğu yakasında Ebû Necîb Ribâtı'nın karşısındaki bir türbede defnedildi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikin ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatif Avad), Beyrut 1974, s. 206-207; *Urfulı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (nşr. ve trc. H. D. Andreasyan), Ankara 2000, s. 144-145; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1415/1995, IX, 504, 554, 559-560; X, 47; *Ahbârü'd-devletî's-Selçükîyye* (Lugal), s. 13, 37, 50; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 73-74, 90, 109-110, 116, 129, 144, 160-161, 175-176, 186-187, 221-222, 288-296; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 45-46, 49, 53-55, 71; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, s. 155-156, 163, 195-197, 201-202, 219-220, 236-237; a.mlf., *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân'da Selçuklular* (trc. Ali Sevim), Ankara 2011, s. 176-178, 183-186, 224-225; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 48-49; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1992, III, 35-36, 238, 252-255, 258; Aydın Usta, "Ünlü Selçuklu Kumandanı Sadüddevle Gevherâyîn", *Erdoğan Merçil'e Armağan*, İstanbul 2013, s. 96-111; Ali Sevim, "Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatîlerine Karşı Selçuklu Seferi", *TTK Belleten*, XXIV/94 (1960), s. 209-232; Erdoğan Merçil, "Şahne", *DİA*, XXXVIII, 292.

AYDIN USTA

GIBBON, Edward

(1737-1794)

İngiliz tarihçisi ve siyaset adamı.

8 Mayıs 1737'de Londra'nın güneybatısındaki Putney'de orta sınıfa mensup eğitimli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Ailenin hayatta kalan tek çocuğu olan Gibbon çağına göre ileri düzeyde eğitim alması için 1746'da Putney'deki Kingston Grammar School'a gönderildi. 1749'da öğrenimini tamamladıktan sonra Westminster School'a kabul edildi. Fakat sağlık sebepleri yüzünden okuldan ayrıldı. 1752'de babasının da yönlendirmesiyle Oxford Üniversitesi'ne bağlı Magdalen College'a girdi. Bir süre sonra buradaki

Edward
Gibbon

eğitimini de bırakıp özel olarak tarih ve teoloji üzerinde durdu. 1753'te Protestanlık'tan ayrılıp Katolik mezhebini benimseyince de ertesi yıl tekrar Protestanlığa döndü. Bu arada Latince ve Fransızca öğrendi; klasik Latin edebiyatı, Fransız edebiyatı, mantık ve matematik bilimlerinde kendini geliştirdi.

1754-1758 yılları arasında İsviçre ve Fransa'da bulunan Gibbon, Voltaire'in konferanslarına katıldı, Jacques Georges Deyverdun ile arkadaşlık kurdu. Yediyil savaşları sırasında (1756-1763) İngiltere'ye gitti. Dört yıl boyunca (1759-1763) Güney Hampshire milis kuvvetlerinde görev yaptı. 1763'te ikinci defa gittiği Paris'te Denis Diderot ve Jean le Rond d'Alembert gibi düşünürlerle tanıştı. 1764'te Roma'ya geçti ve tarihî eserler üzerinde incelemeler yaptı. İngiltere'ye döndükten sonra Londra'ya yerleşti, siyasî faaliyetlere katıldı, dönemin siyasîlerinden Başbakan Frederick North'u destekledi ve 1774'te milletvekili seçildi. 1779'da Ticaret ve Plantasyonlar Komisyonu'nda görev aldı. Lord North hükümetinin düşmesinin ardından komisyon lağvedilince Gibbon'un da görevi sona erdi (1782). Daha sonra İsviçre'ye giderek Lozan'a yerleşti ve kendini bilimsel çalışmalara verdi. 1793'te Londra'ya dönen Gibbon'un sağlığı kısa süre içinde bozuldu ve 16 Ocak 1794'te burada öldü.

Eserleri. 1. *Essai sur l'étude de la littérature*. Gibbon'un Lozan'da yazmaya başladığı ve Londra'da tamamladığı eser (London 1761) onun ilk denemesi olup Fransızca neşrinden sonra İngilizce'ye çevrilerek 1764'te Londra'da yayımlanmıştır. Edebiyat alanındaki erken dönem incelemelerini konu edinen bu çalışma sayesinde Gibbon, Kıta Avrupası'nda bilhassa Fransız edebiyat çevrelerinde üne kavuşmuştur. 2. *Critical Observations on the Sixth Book of the Aeneid* (London

1770). İngiliz edebiyatçısı ve din adamı William Warburton'un *The Divine Legation of Moses* adlı eserinde ileri sürdüğü görüşlerin eleştirisidir. 3. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Gibbon'a büyük şöhret kazandıran bu eser Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküş tarihine dairdir. Eserin I. cildi Londra'da 1776'da, II ve III. ciltleri 1781'de neşredilmiştir. Batı Roma İmparatorluğu'nun ele alındığı bu ciltlerin ardından eserin 1788'de yine Londra'da neşredilen IV, V ve VI. ciltleri Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu tarihine ayrılmıştır. Kitap daha sonra da birçok defa basılmıştır (London 1903-1906; New York, ts.). Eserin bazı bölümlerinde Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidîn ve sonrası gibi erken dönem İslâm tarihi konularına da yer verilmiştir. Söz konusu bölümler müstakil kitaplar halinde *The Life of Mahomet: With Sketches of the Reigns of His Successors Abubeker, Omar, Othman, and Ali* (Leominsters 1805), *History of Saracen Empire* (London 1870) ve *The Life of Mahomet* (New York 1879) adıyla da yayımlanmıştır. Kitap başta Türkçe olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir (T trc. Asım Baltacıgil, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, I-III, İstanbul 1987-1988 ve *Bizans: Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, IV-V, İstanbul 1994-1995). Yirmi yılı aşkın bir süre içinde yapılan incelemelerin ürünü olan eser birçok kaynak ve araştırmadan yararlanılarak hazırlanmıştır. Gibbon'un incelemeleri sadece Roma ve Bizans tarihleriyle sınırlı kalmayıp eserde eski Çin ve İran tarihine de temas edilmiştir. Bu sebeple Edward Gibbon'u, Avrupa merkezli tarihçilik anlayışının sınırlarını aşip dünya tarihine bütünlük içinde bakan bir tarihçi olarak tanımlamak mümkündür. 4. *Miscellaneous Works*. Gibbon'un anıları, çeşitli dergilerde yayımlanmış eserleri, sağlığında yayımlanmamış denemeleri ve notlarından oluşan bir küliyatır. İlk baskısı iki cilt halinde 1796'da yazarın dostu Lord Sheffield editörlüğünde Londra'da, ikinci baskısı beş cilt halinde 1814'te John Murray editörlüğünde yine Londra'da yapılmış, John Murray, önceki baskılardan yaptığı seçmelerle eseri tek cilt halinde 1815'te Londra'da yayımlanmıştır. 5. *Private Letters of Edward Gibbon*. R. E. Prothero (I-II, London 1896) ve J. E. Norton (I-III, London 1956) tarafından yayımlanmıştır. 6. *The Autobiographies of Edward Gibbon*. Birinci baskısını John Murray 1896'da Londra'da, ikinci baskısını 1907'de yine Londra'da, üçüncü

baskısını Dero A. Saunders 1961'de New York'ta gerçekleştirmiştir. Ayrıca Edward Gibbon hakkında çeşitli eserler yazılmıştır (bk. bibl.). *Daedalus* (*Journal of the American Academy of Arts and Sciences*) dergisi bir sayısını (CV/3, Massachusetts 1976) Gibbon'a ayırmış, burada özellikle onu *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* adlı eseri bağlamında değerlendiren çok sayıda makale yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

J. C. Morison, *Gibbon*, London 1878; Shelby T. McCloy, *Gibbon's Antagonism to Christianity*, London 1933; D. M. Low, *Edward Gibbon: 1737-1794*, London 1937; a.mlf., "Gibbon, Edward", *EAm.*, XII, 638-640; G. Keynes, *The Library of Edward Gibbon*, London 1940; J. E. Norton, *A Bibliography of the Works of Edward Gibbon*, London 1940; P. Fuglum, *Edward Gibbon: His View of Life and Conception of History*, Oslo 1953; G. M. Young, *Gibbon*, Toronto 1948; G. Giarrizzo, *Edward Gibbon e la cultura europea del settecento*, Napoli 1954; H. L. Bond, *The Literary Art of Edward Gibbon*, Oxford 1960; D. Jordan, *Gibbon and his Roman Empire*, Urbana 1971; R. N. Parkinson, *Edward Gibbon*, New York 1973; M. Baridon, *Edward Gibbon et le mythe de Rome*, Paris 1975; R. Porter, *Edward Gibbon: Making History*, London 1988; P. B. Craddock, *Edward Gibbon, Luminous Historian: 1772-1794*, Baltimore 1989; B. Lewis, "Gibbon on Muhammad", *Daedalus*, CV/3, Massachusetts 1976, s. 89-101; S. Runciman, "Gibbon and Byzantium", a.e., s. 103-110; F. Furet, "Civilization and Barbarism in Gibbon's History", a.e., s. 209-216; D. O. Morgan, "Edward Gibbon and the East", *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, XXXIII, London 1995, s. 85-92; J. Lukacs, "Gibbon, Edward", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1966, VI, 464-465; G. E. Kadish, "Gibbon, Edward", *Encyclopedia International*, New York 1969, VIII, 8-9; "Gibbon, Edward", *ABr.*, IX, 444-445; M. Rogers, "Gibbon, Edward", *Elr.*, X, 602-604.

QIYAS ŞÜKÜROV

GOLTZ, Wilhelm Colmar von der (1843-1916)

Prusyalı mareşal
ve Osmanlı müşiri.

Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz 12 Ağustos 1843'te Bielkenfeld'de doğdu. 1861'de 5. Doğu Prusya Piyade Alayı'nda teğmen olarak göreve başladı, 1864'te Berlin'de Harp Akademisi'ne girdi. Bu okula devam ederken 1866'da Prusya-Avusturya Harbi'ne takım komutanı olarak iştirak etti ve ağır şekilde yaralandı. 1867'de Prusya Genelkurmayı üyeliğine tayin edildi, aynı yıl evlendi. 1870-1871'de Prusya önderliğinde sürdürülen Alman-Fransız savaşına kurmay subay olarak katıldı. Bu savaşlar dolayısıyla